Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

Mahatma Jyotiba Phule & Dr. Babasaheb Ambedkar..

SPECIAL ISSUE-CCLXXX - B (280)

April-2021

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.Sudhir B.Gaikwad,
Associate professor
Jalna College of Social work
Jalna, Maharashtra

Executive-Editor
Dr.Sheshrao M.Naikwad
Associate professor
Nagnath Arts, Commerce
& Science College,
Aundha Nagnath. Dist.Hingoli

B.Aadhar

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	महात्मा जोतीराव फुले : एक कृतिशील समाजाचिंतक	प्रा. डॉ. ज्ञानदेव राऊत	1
2	महात्मा फुलेंचे प्राथमिक शिक्षणाबद्दलचे विचार व आजची वस्तुस्थिती	डॉ. प्रज्ञा नागेश लामतुरे	4
3	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि पत्रकारिता: एक दृष्टिक्षेप	प्रा.डॉ.श्यामसुंदर पंढरीनाथ वाघमारे	9
4	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा उदारमतवाद	डॉ.दत्ता कुंचेलवाड	14
5	भारत में जातिव्यवस्था,वंचित वर्ग के संवैधानिक संरक्षण और निजीकरण का समाज पर प्रभाव	सुरेश प्रसाद अहिरवार	19
6	महात्मा फुले, डॉ.आंबेडकर:एक अनुबंध	प्रा.डॉ.सतीश मस्के	24
7	परिवर्तनशील कवी महात्मा फुले	प्रा.डॉ. शेषराव नाईकवाडे	29
8	शेतकऱ्यांचा असूड' मधील म.फुले यांचे शेतीविषयक विचार	प्रा.डॉ.असिया चिश्ती	31
9	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा साहित्यविषयक दृष्टीकोन	प्रा.डॉ. संतोष हंकारे	36
10	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि धम्मक्रांती	डॉ.सुधीर ब.गायकवाड	40
11	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे हिंदू कोड बिलाबाबत विचार	प्रा.डॉ.दिलीप जानकीराम घोंगडे	46
12	महात्मा ज्योतिबा फुले आणि त्यांचे शैक्षणिक विचार	डॉ. प्रविण मानसिंग कांबळे	51
13	महात्मा फुले आणि सत्यशोधक समाज	प्रा.डॉ.आचार्य आर.डी.	58
14	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक विचार	डॉ. व्ही. बी. चांदजकर	60
15	'हिंदू कोड बिल आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर'	प्रा.डॉ. रमेश के. शेंडे	62
16	स्त्री मुक्तीचे जनक : भारतरत्न डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर	प्रा.डॉ.सर्जेराव राजाराम कहाळे	65
17	सामाजिक परिवर्तनाच्या संदर्भात डॉ.आंबेडकराचा दृष्टिकोन	डॉ.पुरुषोत्तम भगवंता मनगटे	68
18	विश्वरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर याचे स्त्री–विषयक विचार	प्रा.डॉ. गिन्हे डी.पी.	74
19	महात्मा ज्योतिबा फुले आणि शेती विषयक विचार	महेश मुरलीधर मुंडे	77

2 / 1

International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 280 (CCLXXX) B
ISSN : 2278-9308
April, 2021

20	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय राज्यघटना यमुना चंद्रकांत ढेंबरे	82
21	समाज सुधारक राष्ट्रपिता महात्मा फुले प्रा.डॉ.ए.बी.वानखडे	86
22	भारत में कृषि चुनौतियां और समाधान : डॉ. बाबा साहेब अम्बेडकर का दृष्टिकोण आनंद भालेराव/ प्रा.धनंजय लोखंडे	89
23	समाज सुधारक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर डॉ. ढास डी.के.	95
24	महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक कार्य प्रा. मनोहर शामराव वागतकर	99
25	महात्मा फुले यांनी शेती आणि शेतकऱ्याविषयक तळमळ मिनाक्षी मोतीराम इंगळे	103
26	महात्मा जोतिबा फुले व स्त्री मुक्तीचा विचार : एक ऐतिहासिक मागोवा प्रा. डॉ. दत्ता पिलाप्पा हिंगमिरे	107
27	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे महीलांप्रती कार्य प्रा. सुभाष एस. रंगारी	111
28	महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक विचार आणि कार्य प्रा नवनाथ बंकट बडे	117
29	महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे सुधारणावादी कार्य प्रा.डॉ.मीना भगवानराव बोडे	120
30	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि बौध्द धम्म प्रा. डॉ राहूल नारायणराव हिवराळे	123
31	महात्मा ज्योतिबा फुले व डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जीवन व कार्य कु.गोदावरी विठ्ठल बन	127
32	महात्मा फुले आणि शेतकऱ्यांचे शिक्षण सहा.प्रा.जयश्री पंजाबराव काळे /सहा.प्रा.ज्ञानेश्वर सुभाष कव्हर	131
33	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय राज्यघटना प्रा. डॉ. एम.एफ. राऊतराहे	134
34	डॉ. बाबासाहेब आणि बौध्द धर्म : 'आम्हाला मिळालेला एक सद् धम्म' प्रा. आर. टी. ठवरे	137
35	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक आंदोलन अशोक हनवते/विशाखा हनवते	140
36	महात्मा ज्योतीबा फुले यांचे शैक्षणिक विचार डॉ. संजय संदिपान चव्हाण	144
37	महात्मा ज्योतिबा फुले आणि शेतीविषयक विचार सहा. प्रा. जगताप हनुमंतराव कृष्णा	148
38	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर : संविधान आणि आजचे वास्तव डॉ. प्रमोद चव्हाण	152
39	समाज सुधारक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रा. डॉ.गजानन आनंता देवकर	154
40	डॉ बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय राज्यघटना डॉ.पी.एस.लोखंडे	158

41	महात्मा फुले यांचे स्त्रि विषयक विचार प्रा.डॉ.रावसाहेब शंकर होके	160
42	महात्मा फुले यांच्या शेतकऱ्याचा आसूड मधील शेतीविषयक विचार प्रा.डॉ.मारोती बाळासाहेब भोसले	164
43	महात्मा ज्योतिबा फुले आणि समाजसुधारणा एक समाजशास्त्रीय अभ्यास डॉ. अनिल म्हाळाप्पा गाडेकर	169
44	बाबासाहेबांच्या जीवनात डॉ. माईसाहेब आंबेडकरांचे योगदान प्रा. प्रकाश तुकाराम शिंदे	174
45	जातीव्यवस्था निर्मूलनात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची भूमिका व योगदान डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि जाती निर्मूलन सौ.उज्वला उत्तमराव फुलवर	181
46	महात्मा ज्योतिबा फुले आणि समाज सुधारणा डॉ. आर. व्ही. मोरे	184
47	डॉ. बाबासाहेब अम्बेडकर : दलित चिंतन एवं आंदोलन प्रा.डॉ.शोभा यशवंते	189
48	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्रिविषयक विचार. प्रा. डॉ.कृष्णा सुदाम इंगळे	192
49	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्त्रिया कांबळे गौतमकुमार नागनाथराव	196
50	संयुक्त राष्ट्रसंघाचे शाश्वत विकासाचे ध्येय आणि डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकरांचा दृष्टीकोण प्रा. सतीश कुमार धवड	199
51	महात्मा फुले यांचे सामाजिक व शैक्षणिक योगदान प्रा.डॉ.तानाजी शा.पाटील	203
52	महात्मा फुले यांचे शिक्षण विषयक विचार पालोदे शिला उत्तम / डॉ. डी. बी. खरात	206
53	भारतीय संविधानाच्या निर्मितीत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान इंजि. भीमराव हाटकर	209
54	महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे शिक्षण विषयक विचार डॉ. दिलीप सावंत	215
55	महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे शिक्षण विषयक विचार यमुना चंद्रकांत ढेंबरे	218
56	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्त्रिया प्रा. महेश मधुकर कांबळे	221
57	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्रीया विषयक कार्य व महिला सक्षमीकरण श्री. रामेश्वर शिवलीग व्हंडकर	223
58	महात्मा फुले के शैक्षणिक विचार डॉ.देशमुख अफशाँबेगम अहमदअली	227
59	महात्मा फुले यांचे शेती विषयक विचार डॉ.अशोक दशरथ सातपुते	231
60	महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे शेतीविषयक विचार प्रा. डॉ. अशोक सटवाजी हनवते	234

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 280 (CCLXXX) B
ISSN : 2278-9308
April, 2021

महात्मा ज्योतिबा फुले आणि त्यांचे शैक्षणिक विचार

डॉ. प्रविण मानसिंग कांबळे
एम. व्ही. पी. समाजाचे, के. आर. टी.कला व वाणिज्य महाविद्यालय वणी, ता. दिंडोरी,
जि. नाशिक-४२२२१५ मोबा. : - ९९२१८३९५९१
ई-मेल:pravinkamble76121@gmail.com

सारांश:-

आपल्या शिक्षणातून आणि अभ्यासक्रमातून महात्मा फुलेयांचे विचारप्रसारित होत असतात. या थोर महापुरुषाचे सामजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक स्वरूपातील विचार आपल्याला प्रेरित व प्रोत्साहित करीत असतात. त्याचे विचार २१ व्या शतकात आपल्या विदयार्थी वर्गाला नव्याने देणे आवश्यक आहे.

शिक्षण हा जीवनाचा आधार आहे. शिक्षणापासून आपण आपणास वेगळे करु शकत नाही. प्रत्येक व्यक्ती हा शिक्षण देणारा एक महत्वपूर्ण ग्रंथ आहे. केवळ त्याच्याकडून आपण काय घ्यावे हे आपणास कळायला पाहिजे. शिक्षण ही जीवन जगण्याची गुरुकिल्ली आहे. जीवन म्हणजे काय? जीवन का जगावे, जीवन कसे जगावे, जीवनाची सार्थकता कशामध्ये आहे, जीवन पूर्ण कसे करावे. आपण जीवनातून काय घ्यावे व इतरांना काय दयावे. या सर्व प्रश्नांची उत्तरे म्हणजे शिक्षण होय. म्हणूनच शिक्षणानेच सर्व काही होत आहे, त्याकरिता आधी शिक्षण घेतलेच पाहिजे

प्रस्तावना:-

महात्मा ज्योतीराव फुले(जन्म: ११ एप्रिल१८२७;मृत्यू: २८ नोव्हेंबर १८९०) इतर नवे: महात्मा फुले, ज्योतिबा फुले, हेमराठी लेखक, विचारवंत आणि समाजसुधारक होते. त्यांनी सत्यशोधक समाज नावाची संस्था स्थापन केली.शेतकरीआणि. अस्पृश्य व बहुजन समाजांच्या समस्यांना केंद्रस्थानी ठेवून पुरोगामी विचारांची मांडणी केली आणि महाराष्ट्रातील स्त्री शिक्षणाची मुहूर्तमेढ रावली. मुंबई च्या जनतेने त्यांना महात्मा हि पदवी बहाल केली होती. हि पदवी त्याना इ.स. १८८८ या साली मिळाली. महाराष्ट्राला तीन प्रमुख समाजसुधारकांचा वैचारिक वारसा लाभला असल्यामुळे या राज्यास "फुले शाहू आंबेडकरांचा महाराष्ट्र" असे म्हणतात.

"शेतकर्याचे आसूड", हा महात्मा फुले यांचा प्रसिद्ध ग्रंथ होय. तत्कालीन समाजातील जातीभेद अनिष्ट प्रथा, तसेच समाजातील उच्चवर्णीयांची मक्तेदारी यांविरुधाची प्रतिक्रिया महात्मा फुले याच्या साहित्यातून उमटलेली होती त्याकाळच्या समाजाला प्रबोधनाची व सामाजिक परिवर्तनाची वाट दाखविण्यासाठी त्यांनी लिहिलेले ग्रंथ हे मार्गदर्शक व प्रेरणादायी ठरले. समताधिष्ठितसमाजाच्या निर्मितीमध्ये महात्मा फुले यांनी मोलाचे योगदान दिलेले आहे. त्यांचे कार्य समाजाला प्रेरणादायी असल्याचे सर्वमान्य आहे.

आपल्या शिक्षणातून आणि अभ्यासक्रमातून महात्मा फुलेयांचे विचारप्रसारित होत असतात. या थोर महापुरुषाचे सामजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक स्वरुपातील विचार आपल्याला

प्रेरित व प्रोत्साहित करीत असतात. त्यांचे विचार २१ व्या शतकात आपल्या विदयार्थी वर्गाला नव्याने देणे आवश्यक आहे.

शिक्षण हा जीवनाचा आधार आहे. शिक्षणापासून आपण आपणास वेगळे करू शकत नाही. प्रत्येक व्यक्ती हा शिक्षण देणारा एक महत्त्वपूर्ण ग्रंथ आहे. केवळ त्याच्याकडून आपण काय घ्यावे, हे आपणास कळायला पाहिजे. शिक्षण ही जीवन जगण्याची गुरुकिल्ली आहे. जीवन म्हणजे काय? जीवन का जगावे, जीवन कसे जगावे, जीवनाची सार्थकता कशामध्ये आहे, जीवन पूर्ण कसे करावे. आपण जीवनातून काय घ्यावे व इतरांना काय दयावे. या सर्व प्रश्नांची उत्तरे म्हणजे शिक्षण होय. म्हणूनच शिक्षणानेच सर्व काही होत आहे, त्याकरिता आधी शिक्षण घेतलेच पाहिजे.

महात्मा ज्योतिबाफुले यांचे शिक्षण व अभ्यासक्रमातून प्रकट होणारे विचार - स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुभाव या त्रयीवर नितांत भरवसा ठेवणारे आणि सामाजिक विषमतेच्या विरोधात आवाज उठविणारे म. फुले हे महापुरुष होते. त्यांना महाराष्ट्राचे मार्टिन ल्यूथर म्हणून ओळखले जाते. ते मानवतावादी विचाराचे होते. त्यांनी मेकॉलेच्या खलित्यास कडाडून विरोध 'शिक्षण हे वरच्या वर्गापासून खालच्या वर्गापर्यंत पाझरत आले पाहिजे' या विचारास फुलेंचा विरोध होता कारण इंग्रजांचा भर प्रथम वरचा वर्ग शिकला पाहिजे व नंतर खालचा वर्ग शिकावा यावर होता. 'प्रथम खालच्या वर्गातील लोकांना शिक्षण देऊन नंतर वरच्या वर्गातील लोकांना शिक्षण दयावे 'आधी कळस मग पाया असे न होता, आधी पाया मग कळस अशा पद्धतीने शिक्षणप्रणाली असण्यावर म. फुलेंचा आग्रह होता. प्रथम उपेक्षितांना शिक्षण नंतर अपेक्षितांना शिक्षण' हे सूत्र अमलात आणावे, यावर भर देण्यात आला.

<u>महात्मा फुलेंचे शिक्षण विषयक विचार</u>

→ स्त्री शिक्षणाचा पाठपुरावा→ प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत→ प्रशिक्षित शिक्षकाची तरतूद करणे→ प्राथमिक शिक्षणाकडे लक्ष देणे→ ग्रामीण भागातील मुलामुलींचे शिक्षण→ राष्ट्रनिर्माणासाठी शुद्रांना शिक्षण

→ शिक्षण प्रणालीत आमूलाग्र बदल विचार→ व्यावसायिक व तांत्रिक शिक्षण→ त्रिभाषा सूत्राचा अवलंब→ शिष्यवृत्ती व वसतिगृहाची सुविधा

→ शिक्षणविषयक ज्ञान व विचार

स्त्री-शिक्षणाचा पाठपुरावा - पूर्वीच्या काळामध्ये या परिस्थितीत स्त्रियांनी शिक्षण घेणे म्हणजे अधर्मय करणे होय. त्यामुळे स्त्रियासाठी शिक्षणाची दारे कायमची उघडली जावी, म्हणून म. फुलेंनी स्त्री-शिक्षण मोहीम सर्वप्रथम हाती घेतली. शिक्षण हे समर्थ स्त्री म्हणून जगण्यासाठी दिले जावे. स्त्रियांचा खरा धर्म त्यांना शिक्षण देणे होय. स्त्रियाच्या मानसिकतेसाठी व सक्षम स्त्री घडवण्यासाठी शिक्षणाशिवाय पर्याय नाही. हे ओळखून म. फुलेंनी आपल्या पत्नीस शिक्षण देऊन आदय शिक्षिका म्हणून कार्यास सुरुवात केली आणि स्त्री-शिक्षण मोहिमेस सुरुवात केली.

प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत - प्राथमिक शिक्षण हा प्रत्येक बालकाचा हक्क आहे आणि त्यामुळे हे शिक्षण मिळणे आवश्यक आहे. तसेच म. फुले प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे आणि मोफत असावे या विचाराचा पुरस्कार करणारे प्रथम भारतीय नागरिक होते. ही मागणी त्यांनी १९ ऑक्टोबर १८८२ मध्ये हंटर शिक्षण आयोगापुढे एका शिक्षणावर अधिक भर देईल तर नीतीच्या आणि सद्गुणाच्या दृष्टीने कितीतरी चांगले लोक शिकून तयार होताना मुळीच अडचण पडणार

नाही. या विचारातून त्यांनी प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे आणि मोफत करण्यावर भर दिला. प्राथमिक शिक्षकाची तरतूद करणे - प्राथमिक शिक्षणास मोफत व सक्तीचे केल्यास विद्यार्थ्यांच्या संख्येत मोठ्या प्रमाणात वाढ होण्याची शक्यता होती आणि त्याकरिता दर्जेदार शिक्षण देण्यासाठी प्रशिक्षित शिक्षक असणे देखील आवश्यक आहे आणि त्याकरिता प्रथम आवाज उठविणारे म. फुले हे एकमेव व्यक्ती होते. प्राथमिक शिक्षण हा जीवनाचा पाया आहे. त्यामुळे या स्तरावरील शिक्षण उत्तम दर्जाचे असावे. यावर अधिक भर देण्यात आला.

प्राथमिक शिक्षणाकडे लक्ष देणे - सरकारी नोक-यांमध्ये सर्व वरिष्ठ वर्गाची मक्तेदारी आहे, असे दिसून आल्यावर शिक्षण खालच्या वर्गातील तळागाळातील लोकांना मिळावे. यासाठी म.फुले यांनी प्राथमिक शिक्षण खालच्या वर्गास देण्यावर अधिक भर दिला. उच्च शिक्षणाकडे कमी व ग्रामीण जनतेच्या प्राथमिक शिक्षणाकडे जास्त लक्ष देणे आवश्यक आहे. प्राथमिक शिक्षणातून उद्याची भावी पिढी घडत असते आणि आज जे प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत करण्यात आले आहे. त्यामागे म. फुलेंचे विचार, असलेले दिसून येतात. आपल्या देशामध्ये आजची परिस्थिती लक्षात घेता कमी शिकलेले अध्यापक व अनुभव कमी असलेले शिक्षक प्राथमिक स्तरावर अध्यापन करताना दिसतात आणि अधिक अनुभवी व विषयतज्ज्ञ अध्यापक वर्ग वरच्या वर्गास अर्थात उच्च स्तर अध्यापन करतात. तेव्हा वेळोवेळी प्राथमिक शिक्षण अधिक दर्जेदार व गुणवत्तापूर्ण देणे ही काळाची गरज बनली आहे आणि त्या दृष्टीकोनातून विचार म. फुलेंनी व्यक्त केले.

ग्रामीण भागातील मुलामुलींचे शिक्षण, बहुजन समाज ग्रामीण भागामध्ये राहत असल्याने, त्याच्या शिक्षणाची म. फुले यांना अधिक काळजी वाटत असे. २ मार्च १८८८ मध्ये म. फुले म्हणाले होते की आपली बहुतांश जनता खेड्यात निवास करते. तेव्हा शासनाने ग्रामीण लोकांच्या शिक्षणाकडे विशेष लक्ष पुरवावे. राष्ट्रनिर्माणासाठी शुद्राला शिक्षण- आपल्या देशात बहुजन समाज अज्ञान व अडाणी आहे. त्यांच्या उद्धारासाठी. शिक्षण हा एकमेव उपाय आहे. शुद्रांना शिक्षण देऊन सुशिक्षित केल्याशिवाय राष्ट्र बनू शकत नाही. ज्या देशात सामाजिक आणि आर्थिक गुलामी असते तेथे राष्ट्रवाद निर्माण होऊ शकत नाही. शिक्षणाची दारे सर्वांसाठी खुली झाली पाहिजे. यावर अधिक भर होता.

शिक्षण प्रणालीत आमूलाग्र बदल-म. फुले यांच्या मते आजची शिक्षण पद्धती ही बहुजन समाजाला शिक्षणपासून वंचित करणारी होती. तेव्हा शिक्षणप्रणाली बदलली पाहिजे यावर अधिक भर दिला गेला. केवळ कारकून वर्ग तयार करणा-या वर्गाची निर्मिती शिक्षणातून होऊ नये. तर मानवी जीवन जगण्यास सक्षम बनवणारे, उद्योगी, जीवनोपयोगी शिक्षण देण्यात यावे.

त्रिभाषा सूत्राचा अवलंब - (१९६४-६६) च्या कोठारी आयोगाने त्रिभाषा सूत्रास जरी आजच्या कालावधीत मान्यता दिलेली असली तरी या अगोदर ७७ वर्षापूर्वी म. फुले यांनी त्रिभाषा सूत्राचा अवलंब शिक्षणात करावा यावर भर दिला होता.

शिष्यवृत्ती व वसतिगृहाची सुविधा - जनसामान्यामध्ये शिक्षणाचा प्रसार व्हावा यासाठी खेड्यापाड्यातील जनतेला शिक्षण घेता यावे म्हणून वसतिगृहाची व्यवस्था करण्याची कल्पना म. फुले यांनी मांडली आणि गरीब, होतकरू मुलांसाठी शिष्यवृत्ती व वसतिगृहाची सुविधा देण्यावर भर दिला.

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308

Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 280 (CCLXXX) B | April, 2021

शिक्षणाविषयक ज्ञान व विचार - शिक्षण हा तिसरा डोळाच मानले जाते आणि त्यामुळे म. फुले यांनी शिक्षणावर अधिक प्रकाश टाकला आहे आणि शिक्षण कोणत्याही एका व्यक्तीची मक्तेदारी न बनता, सर्वांना शिक्षण मिळावे, शिक्षणाचा प्रसार होऊन, ज्ञान व विचारांची वृद्धी व्हावी यासाठी म. फुलेंनी योगदान दिले. म. फुले यांनी सत्यशोधक समाजाची स्थापना करून स्त्रियांसाठी तसेच मागासलेल्या अनाथाच्या शिक्षणासाठी सुविधा उपलब्ध करून दिल्या. तसेच बालगृहाची स्थापना देखील केली. अशाप्रकारे म. फुले यांनी समाज परिवर्तनाचे कार्य करताना स्वतःच्या घरदाराचाही विचार न करता काम केले आणि म्हणून आज आपला समाज मानाने सर्व प्रकारचे शिक्षण घेत आहे.

आपल्या शिक्षणातून आणि तसेच्या अभ्यासक्रमातून महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार प्रचारित व प्रसारित होत असतात. या थोर महापुरुषांचे सामजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक स्वरूपातील विचार आपल्याला प्रेरित व प्रोत्साहित करीत असतात. त्याचे विचार २१ व्या शतकात आपल्या विदयार्थी वर्गाला नव्याने देणे आवश्यक आहे.

शिक्षण हा जीवनाचा आधार आहे. शिक्षणापासून आपण आपणास वेगळे करू शकत नाही. प्रत्येक व्यक्ती हा शिक्षण देणारा एक महत्त्वपूर्ण ग्रंथ आहे. केवळ त्याच्याकडून आपण काय घ्यावे हे आपणास कळायला पाहिजे. शिक्षण ही जीवन जगण्याची गुरुकिल्ली आहे. जीवन म्हणजे काय, जीवन का जगावे, जीवन कसे जगावे, जीवनाची सार्थकता कशामध्ये आहे, जीवन पूर्ण कसे करावे, आपण जीवनातून काय घ्यावे व इतरांना काय दयावे. या सर्व प्रश्नांची उत्तरे म्हणजे शिक्षण होय म्हणूनच'शिक्षणानेच सर्व काही होत आहे, त्याकरिता आधी शिक्षण घेतलेच पाहिजे.

जीवन शिक्षण ही काळाची गरज बनली आहे आणि आपल्या सर्व थोर शिक्षणतज्ज्ञांनी, विचारवंतांनी, समाजसुधारकांनी जीवन शिक्षणाची धुरा सांभाळली आहे आणि सर्वांना जगण्याची एक दशा आणि दिशा देण्याची महत्वपूर्ण कामगिरी बजावली आहे. २१व्या शतकामध्ये शिक्षण घेणारा समुदाय मोठ्या प्रमाणात वाढला आहे. पण त्यातून जीवनविषयक शिक्षण मिळत आहे काय? हा प्रश्न अनुत्तरीतच आहे. तेव्हा आपल्या शिक्षणतज्ज्ञांचे आजच्याशिक्षणातून व अभ्यासक्रमातून प्रकट होणारे विचार निश्चितच येणा-या भविष्यकालीन समस्यांचे निराकरण व उत्तम जीवन जगण्यासाठी दिशादर्शक ठरतील. यामध्ये प्रामुख्याने महात्मा फुले, राजर्षी शाहू आणि डा. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार मार्गदर्शनपर आहेत. शिक्षण आणि अभ्यासक्रमामध्ये जे विचार आहेत. ते याच थोरांचे आहेत.

महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे शिक्षण व अभ्यासक्रमातून प्रकट होणारे विचार - स्वातंत्र्य समता आणि बंधुभाव या त्रयीवर नितांत भरवसा ठेवणारे आणि सामाजिक विषमतेच्या विरोधात आवाज उठविणारे म. फुले हे महापुरुष होते. त्यांना महाराष्ट्राचे मार्टिन ल्यूथर म्हणून ओळखले जाते. ते मानवतावादी विचाराचे होते. त्यांनी मेकोलेच्या खलित्यास कडाडून विरोध 'शिक्षण हे वरच्या वर्गापासून खालच्या वर्गापर्यंत पाझरत आले पाहिजे' या विचारास फुलेंचा विरोध होता कारण इग्रजाचा भर प्रथम वरचा वर्ग शिकला पाहिजे व नंतर खालचा वर्ग शिकावा यावर होता. प्रथम खालच्या वर्गातील लोकांना शिक्षण देऊन नंतर वरच्या वर्गातील लोकाना शिक्षण द्यावे 'आधी कळस मग पाया असे न होता, आधी पाया मग कळस' अशा पद्धतीने शिक्षणप्र

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 280 (CCLXXX) B
ISSN : 2278-9308
April, 2021

असण्यावर म. फुलेंचा आग्रह होता. प्रथम उपेक्षितांना शिक्षण नंतर अपेक्षितांना शिक्षण हे सूत्र अमलात आणावे. यावर भर देण्यात आला.

पूर्वीच्या काळामध्ये या परिस्थितीत स्त्रियांनी शिक्षण घेणे. म्हणजे अधर्मच करणे होय. त्यामुळे स्त्रियांसाठी शिक्षणाची दारे कायमची उघडली जावी, म्हणून म. फुलेंनी स्त्री-शिक्षण मोहीम सर्वप्रथम हाती घेतली. शिक्षण हे समर्थ स्त्री म्हणून जगण्यासाठी दिले जावे. स्त्रियांचा खरा धर्म त्यांना शिक्षण देणे होय. स्त्रियांच्या मानसिकतेसाठी व सक्षम स्त्री घडवण्यासाठी शिक्षणाशिवाय पर्याय नाही. हे ओळखून म. फुलेंनी आपल्या पत्नीस शिक्षण देऊन आदय शिक्षिका म्हणून कार्यास सुरुवात केली आणि स्त्री-शिक्षण मोहमेस सुरुवात केली.

प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत - प्राथमिक शिक्षण हा प्रत्येक बालकाचा हक्क आहे आणि त्यामुळे हे शिक्षण मिळणे आवश्यक आहे. तसेच म. फुले प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे आणि मोफत असावे या विचारांचा पुरस्कार करणारे प्रथम भारतीय नागरिक होते. ही मागणी त्यांनी १९ ऑक्टोबर १८८२ मध्ये हंटर शिक्षण आयोगापुढे एका शिक्षणावर अधिक भर देईल तर नीतीच्या आणि सद्वर्तनाच्या दृष्टीने कितीतरी चांगले लोक शिकून तयार होताना मुळीच अडचण पडणार नाही. या विचारातून त्यांनी प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे आणि मोफत करण्यावर भर दिला. प्राथमिक शिक्षकांची तरतूद करणे - प्राथमिक शिक्षणास मोफत व सक्तीचे केल्यास विदयार्थ्यांच्या संख्येत मोठ्या प्रमाणात वाढ होण्याची शक्यता होती आणि त्याकरिता दर्जेदार शिक्षण देण्यासाठी प्रशिक्षित शिक्षक असणे देखील आवश्यक आहे आणि त्याकरिता प्रथम आवाज उठविणारे म. फुले हे एकमेव व्यक्ती होते. प्राथमिक शिक्षण हा जीवनाचा पाया आहे. त्यामुळे या स्तरावरील शिक्षण उत्तम दर्जाचे असावे. यावर अधिक भर देण्यात आला.प्राथमिक शिक्षणाकडे लक्ष देणे - सरकारी नोक-यामध्ये सर्व वरिष्ठ वर्गाची मक्तेदारी आहे, असे दिसून आल्यावर शिक्षण खालच्या वर्गातील तळागाळातील लोकांना मिळावे. यासाठी म.फुले यांनी प्राथमिक शिक्षण खालच्या वर्गास देण्यावर अधिक भर दिला. उच्च शिक्षणाकडे कमी व ग्रामीण जनतेच्या प्राथमिक शिक्षणाकडे जास्त लक्ष देणे आवश्यक आहे. प्राथमिक शिक्षणातून उद्याची भावी पिढी घडत असते आणि आज जे प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत करण्यात आले आहे. त्यामागे म. फुलेंचे विचार, असलेले दिसून येतात. आपल्या देशामध्ये आजची परिस्थिती लक्षात घेता कमी शिकलेले अध्यापक व अनुभव कमी असलेले शिक्षक प्राथमिक स्तरावर अध्यापन करताना दिसतात आणि अधिक अनुभवी व विषयतज्ज्ञ अध्यापक वर्ग वरच्या वर्गास अर्थात उच्च स्तर अध्यापन करतात. तेव्हा वेळोवेळी प्राथमिक शिक्षण अधिक दर्जेदार व गुणवत्तापूर्ण देणे ही काळाजी गरज बनली आहे आणि त्या दृष्टीकोनातून विचार म. फुलेंनी व्यक्त केले.

ग्रामीण भागातील मुलामुलींचे शिक्षण - बहुजन समाज ग्रामीण भागामध्ये राहत असल्याने, त्यांच्या शिक्षणाची म. फुले यांना अधिक काळजी वाटत असे. २ मार्च १८८८ मध्ये म. फुले म्हणाले होते की आपली बहुताश जनता खेड्यात निवास करते. तेव्हा शासनाने ग्रामीण लोकांच्या शिक्षणाकडे विशेष लक्ष पुरवावे. राष्ट्रनिर्माणासाठी शुद्रांना शिक्षण- आपल्या देशात बहुजन समाज अजाण व अडाणी आहे. त्यांच्या उद्धारासाठी. शिक्षण हा एकमेव उपाय आहे. शुद्रांना शिक्षण देऊन सुशिक्षित केल्याशिवाय राष्ट्र बनू शकत नाही. ज्या देशात सामाजिक आणि आर्थिक

गुलामी असते तेथे राष्ट्रवाद निर्माण होऊ शकत नाही. शिक्षणाची दारे सर्वांसाठी खुली झाली पाहिजे यावर अधिक भर होता.

शिक्षण प्रणालीत आमूलाग्र बदल - म. फुले यांच्या मते आजची शिक्षण पद्धती ही बहुजन समाजाला शिक्षणपासून वंचित करणारी होती. तेव्हा शिक्षणप्रणाली बदलली पाहिजे यावर अधिक भर दिला गेला. केवळ कारकून वर्ग तयार करणा-या वर्गाची निर्मिती शिक्षणातून होऊ नये, तर मानवी जीवन जगण्यास सक्षम बनवणारे, उद्योगी, जीवनोपयोगीशिक्षण देण्यात यावे.

त्रिभाषा सूत्राचा अवलंब- (१९६४-६६) च्या कोठारी आयोगाने त्रिभाषा सूत्रास जरी आजच्या कालावधीत मान्यता दिलेली असली तरी या अगोदर ७७ वर्षापूर्वी म. फुले यांनी त्रिभाषा सूत्राचा अवलंब शिक्षणात करावा यावर भर दिला होता. शिष्यवृत्ती व वसतिगृहाची सुविधा - जनसामान्यामध्ये शिक्षणाचा प्रसार व्हावा यासाठी खेड्यापाड्यातील जनतेला शिक्षण घेता यावे म्हणून वसतिगृहाची व्यवस्था करण्याची कल्पना म. फुले यांनी मांडली आणि गरीब, होतकरू मुलांसाठी शिष्यवृत्ती व वसतिगृहाची सुविधा देण्यावर भर दिला.

शिक्षणविषयक ज्ञान व विचार - शिक्षण हा तिसरा डोळाच मानले जाते आणि त्यामुळेच म. फुले यानी शिक्षणावर अधिक प्रकाश टाकला आहे आणि शिक्षण कोणत्याही एका व्यक्तीची मक्तेदारी न बनता, सर्वांना शिक्षण मिळावे, शिक्षणाचा प्रसार होऊन, ज्ञान व विचारांची वृद्धी व्हावी यासाठी म. फुलेंनी योगदान दिले. म. फुले यांनी सत्यशोधक समाजाची स्थापना करून स्त्रियासाठी तसेच मागासलेल्या अनाथाच्या शिक्षणासाठी सुविधा उपलब्ध करून दिल्या. तसेच बालगृहाची स्थापना देखील केली. अशाप्रकारे म. फुले यांनी समाज परिवर्तनाचे कार्य करताना स्वतःच्या परदाराचाही विचार न करता काम केले आणि म्हणून आज आपला समाज मानाने सर्व प्रकारचे शिक्षण घेत आहे.

समारोप :-

महात्मा ज्योतिबा फुले शिक्षणविषयक विचार अतिशय महत्वाचे आहेत. महात्मा ज्योतिबा फुले यांनी आपल्या शैक्षणिक विचारातून समता, स्वातंत्र्य, बंधुता, न्याय या मुल्यांचा विचार केलेला दिसतो. त्यांचे शैक्षणिक विचार भावी पिढीला निश्चितच मार्गदर्शक आणि प्रेरणादायी राहतील असा शिक्षणतज्ज्ञाला. शिक्षणमहर्षींच्या कार्याला कोटी-कोटी प्रणाम ।

संदर्भ ग्रंथसूची :-

१) डॉ. भा. ल. भोळे, आधुनिक भारतीय विचारवंत पिंपळापुरे आणिप्रकाशन, नागपूरपहिली आवृत्ती जून १९९५.
२) धनंजय कीर महात्माज्योतिबा फुले आमच्या सामाजिक क्रांतीचे जनकपॉप्युलर प्रकाशन मुंबई १९६८
३) डॉ. दा. धो. काचोळे भारतीय सामाजिक विचारवंत कैलासपब्लिकेशन औरंगपुरा औरंगाबाद प्रथम आवृत्ती १९जुलै १९९६.
३) महात्मा फुले गौरव ग्रंथ (संपादक - साळुंके.पी.बी.) महात्माफुले शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व कार्य महाराष्ट्र राज्य शिक्षण विभाग मंत्रालय मुंबई जुलै १९८२